

Marta Nadolna

Uniwersytet Śląski w Katowicach

 <https://orcid.org/0000-0002-4721-5127>

O rozważaniach na temat polskich książek dla młodzieży w pierwszych dwóch dekadach XXI wieku *Między dzieciństwem a dorosłością* Dominika Borowskiego – na marginesie lektury

On Polish Fiction for Young Readers in the First Two Decades of the 21st Century Reflections in the Margins of Dominik Borowski's Book

Abstract: In this review, Marta Nadolna considers the positive and negative aspects of Dominik Borowski's book *Między dzieciństwem a dorosłością. O polskich powieściach dla młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu XXI wieku* [Between Childhood and Adulthood. On Polish Novels for Young Readers in the First Two Decades of the 21st Century], in which Borowski examines how fiction addressed to young readers has changed in the last two decades. Nadolna looks at the advantages and disadvantages of this publication, while citing noteworthy novels for young readers currently available on the publishing market. At the same time, she also examines the themes that this fiction addresses related to civilizational changes and issues of a dysfunctional world, those outlined by Borowski and those ignored by him, also in terms of the amount of concern bestowed on them in the book. Nadolna concludes her review on a positive note, finding Borowski's book to be reliable as well as amply repaying the reader's attention.

Keywords: youth novel, literature for young people, young audience, book

Literaturoznawcze studia nad książkami dla dzieci i młodzieży, wzbogacone o problematykę rynku książki, mogą ukazać nowy, interesujący kontekst literatury „czwartej”¹. W toku badań nad twórczością dla młodych odbiorców powstało już

¹ Termin „literatura czwarta” został rozpowszechniony dzięki dwóm badaczom – Czesławowi Hernasowi, a następnie Jerzemu Cieślakowskiemu. W swych badaniach przywoływali oni to określe-

sporo wartościowych opracowań autorstwa wybitnych badaczy i badaczek: Zofii Adamczykowej, Alicji Baluch, Józefa Białka, Jerzego Cieślukowskiego, Krystyny Heskiej-Kwaśniewicz, Krystyny Kuliczekowskiej, Stanisława Fryciego, Joanny Papuzińskiej, Ryszarda Waksmunda i innych analizujących twórczość dla młodych odbiorców w różnych aspektach. Jak jednak pisze Dominik Borowski, badania te warto poszerzać o charakterystykę oferty współczesnego rynku wydawniczego. Rynek ten ulega coraz większej segmentacji:

Poszczególne grupy czytelników tworzą odrębne kategorie, dla których przewidziana się odmienne typy publikacji odpowiadające ich gustom i potrzebom. Taką kategorię odbiorców stanowią nastoletni czytelnicy, do których skierowana jest literatura dla młodzieży.

Borowski, 2022, s. 9

Współcześnie trzeba spojrzeć na młodego człowieka nie tylko jako na czytelnika. Istotne wydaje się rozpoznanie przemian, jakie zachodzą w życiu poszczególnych grup czytelniczych, ale też przeobrażeń społecznych i kulturowych współczesnego świata (Gwadera, 2009), wpływających zwłaszcza na nastoletnich odbiorców wchodzących w dorosłość. Wątek ten w szerokim kontekście omawiał też Grzegorz Leszczyński, który w *Buncie czytelników* nazwał nastolatka młodym człowiekiem przychodzącym na świat, żeby robić to, co mu się podoba, a lektura nie jest już naturalnym pragnieniem nastolatka (Leszczyński, 2010, s. 11). Jest on wytworem szybko rozwijających się społeczeństw konsumpcyjnych czy, jak uważa Dorota Michulka, „zagubionym aksjologicznie przedstawicielem Pokolenia Nikt”² (Michulka, 2018, s. 19), o którym tak pisał w swej pracy Leszczyński: „Jest to [...] pokolenie pozbawione zakorzenienia i poczucia tożsamości, psychicznie i duchowo bezdomne, pokolenie szukające tzw. mocnych wrażeń, których dostarczają narkotyki, alkohol i wolny od miłości seks” (Leszczyński, 2010, s. 19).

Michulka we wstępie do analiz twórczości Ewy Przybylskiej czy Barbary Kosmowskiej prozę młodzieżową końca XX i początku XXI wieku, mocno osadzoną w realiach społeczno-kulturowych epok, w których powstawała, nazywa

literaturą wrażliwości antropologicznej, literaturą inicjacji, kreującą obrazy niełatwej rzeczywistości, otaczającej dzieci „netgeneracji”, w labiryncie wartości, postaw, wyborów, wzorów postępowania, egzystencjalnych pytań, na które samotnie trzeba szukać odpowiedzi.

Michulka, 2018, s. 19

nie za Marią Dąbrowską, która pisała, że literatura dla dzieci „jest czwartym stanem sztuki” po literaturze narodowej, ludowej, brukowej (podaję za: Adamczykowa, 2008, s. 19–20).

² Michulka odniosła się w ten sposób do *Buntu czytelników* Leszczyńskiego (2010), który jeden ze wstępnych rozdziałów swojej książki zatytułował: *Pokolenie Nikt*.

Ponadto badaczka pisze, że tego typu literatura

1. [prezentuje – M.N.] wzorce niejednoznaczne moralnie i ukazuje etyczną złożoność świata; 2. nie formułuje jasnych prawd i klarownych point, lecz prowokuje do refleksji i dyskusji; 3. poddaje pod rozważenie także złe przykłady i dyskusyjne moralnie zachowania; 4. daje więcej możliwości wspólnego formułowania wniosków dotyczących indywidualnych zachowań i kontrowersyjnych charakterów.

Michułka, 2018, s. 19

Książki dla dzieci i młodzieży powstałe w tym okresie pełne są bólu, cierpienia, tragizmu czy „zła”, które ukazywane jest jako rodzące się w ludziach często pod wpływem negatywnych doświadczeń. Młodość to dziś czas przetrwania, a nastolatki muszą prowadzić walkę z własnymi lękami, wynikającymi często z realiów skomplikowanego życia rodzinnego i rówieśniczego. Leszczyński podkreśla jednak, że z tak pesymistycznym wydźwiękiem literatury młody czytelnik ma do czynienia od lat. Wystarczy wspomnieć pierwszą powieść postmodernistyczną dla młodzieży (Leszczyński, 2010, s. 28).

Dodatkowo waga problemów ukazanych we współczesnej literaturze dla młodzieży wiąże się z kwestią uniwersalizacji tej literatury. O tym, że coraz częściej zmienia ona adres czytelnicy, pisała już na przykład Zofia Adamczykowa (2001, s. 15–16), wskazując nowe funkcje i wzrost rangi tego rodzaju utworów. Coraz wyraźniej zauważalna jest dziś także nowa gałąź piśmiennictwa – „dla młodych dorosłych odcinających się od twórczości dla nastolatków” – która zdaniem Borowskiego ma szansę stać się odrębnym obszarem badań (Borowski, 2022, s. 171).

Książka *Między dzieciństwem a dorosłością* Dominika Borowskiego (2022), wydana przez Podhalańską Państwową Uczelnię Zawodową w Nowym Targu, to skrupulatne i interesujące studium na temat powieści dla młodzieży opublikowanych w pierwszym dwudziestoleciu XXI wieku. Autor omawia podstawowe kierunki rozwoju utworów dla młodych odbiorców i problemy definicyjne w obszarze tej szczególnej gałęzi piśmiennictwa. Pisze o kategoriach „immanentnych”, „osobnych” literatury dla dzieci i młodzieży (te kategorie to: bohater rówieśniczy, z którym utożsamia się młody czytelnik, humor sytuacyjny i słowny, przygodowość, prosty język, młody odbiorca), odrębnym rynku wydawniczym, podaje dane dotyczące liczby tytułów i nakładów książek, wymienia także atrybuty, funkcje i cechy literatury „czwartej”, mającej już: „swoje giełdy, targi międzynarodowe, biblioteki, wypożyczalnie, czytelnie, [...] własny, przygotowany, fachowy personel obsługujący jej komunikację” (Cieślakowski, 1976, s. 14). Co więcej, bazując na ustaleniach Ryszarda Waksmanda, który oddzielił „literaturę dziecięcą” od „literatury dla dzieci”, definiuje powieść młodzieżową jako „grupę tekstów literackich opowiadających o młodzieży, a także przyjmujących młodzieńczą perspektywę

tywę oglądu świata. Znajdują się tutaj utwory pisane typowo dla nastolatków, jak i dla czytelnika ogólnego” (Borowski, 2022, s. 32–33).

Borowski odwołuje się do wielu uznanych badań literaturoznawczych (w tym Adamczykowej, Baluch, Cieślukowskiego, Fryciego, Kuliczkowskiej, Papuzińskiej), choć pomija ważny, pierwszy tom *Literatury dla dzieci i młodzieży* pod redakcją Krystyny Heskowej-Kwaśniewicz (red., 2008), i tomy kolejne. Szkoda, bo na ich podstawie można doprecyzować pojęcie „powieść młodzieżowa”, rozszerzyć rozważania dotyczące kwestii terminologicznych (Adamczykowa, 2008, s. 13–43) oraz zagadnień związanych z przemianami powieści dla dziewcząt, stanowiącej dziś podgatunek powieści obyczajowej, czy szerzej – młodzieżowej, która nierzadko zyskuje współcześnie wymiar literatury adresowanej właśnie do dorosłego czytelnika (Wójcik-Dudek, 2008, s. 158–179; Pytlos, 2014, s. 74–97).

Autor monografii *Między dzieciństwem a dorosłością* charakteryzuje kategorię nastoletniego odbiorcy, którą omawia w kontekście socjologicznym, biologiczno-psychologicznym i humanistyczno-filozoficznym. Potrzeba pogłębionej analizy socjologiczno-psychologicznej młodych ludzi wydaje się oczywista, Borowski jednak zbyt wiele miejsca poświęca dojrzewaniu nastoletnich odbiorców, w tym zachodzącym wówczas najważniejszym zmianom rozwojowym, fizjologicznym. Tak wnikliwe badanie licznych opracowań z zakresu psychologii (choć są one z pewnością cenne) i przedstawianie wszystkich przemian, jakie towarzyszą nastolatkom w czasie adolescencji, nie do końca jest uzasadnione, bo „przesłania” rzetelną analizę literaturoznawczą sporej liczby książek, które ukazały się na rynku w ostatnich latach. Podobnie rzecz się ma z wyjaśnieniem znaczenia pojęć „ojcostwo” i „agresja”, ukazaniem problemów seksualności nastolatków itp. Zamiast dotyczących tych tematów długich fragmentów można było doprecyzować rozumienie terminów „nastolatek” czy „młodzież” w kontekście odbioru czytelniczego, ponieważ to szeroka grupa wiekowa, a jej przedstawiciele na różnych etapach rozwoju mają odmienne potrzeby życiowe, emocjonalne, a więc i czytelnicze. Borowski bada okres adolescencji z punktu widzenia biologii czy – znowu – socjologii oraz psychologii, a ważniejsze wydaje mi się to, czego autor nie dokonał, mianowicie podział na młodszą i starszą młodzież.

W opracowaniu nieco brakuje szerszego ujęcia optymistycznych, pełnych inteligentnego humoru, a prostych w wymowie książek Pawła Beręsewicz oraz ambitnych powieści Ewy Nowak, która wyraźnie wskazuje młodzieżowy wiek adresata swych utworów, czyniąc bohaterem swych tekstów właśnie młodszą i starszą młodzież. Książki Nowak wyróżnia wnikliwość psychologiczna i niebanalny humor. Psychologizowanie postaci oraz złożoność etyczna świata przedstawionego nieobce są również powieściom Marty Fox, Barbary Kosmowskiej czy Ewy Przybylskiej. Może warto byłoby także poświęcić uwagę interesującym modelom narracyjnym książek wymienionych autorów. Przykładowo Michułka w powieściach Kosmowskiej i Przybylskiej wskazuje wielu narratorów:

wszechwiedzącego (z wnikaniem w psychikę wszystkich bohaterów występujących w dziele, np. *Sezon na zielone kasztany* Kosmowskiej), narratora – naocznego świadka, narratora bezpośredniego, który przyjmuje rolę jednej z głównych lub pozycję najważniejszej postaci w dziele, opowiadając swą historię w pierwszej osobie (np. *Samotni.pl* Kosmowskiej, *Most na Missisipi* Przybylskiej), narratora ukrytego (który wiedząc i widząc wiele, nie ujawnia się w dziele, np. *Samotni.pl* Kosmowskiej czy *Dzień kolibra* Przybylskiej), narratora ujawnionego, który oprócz narracji w pierwszej osobie wprowadza do swej opowieści zwroty do czytelnika, prowokując go do odpowiedzi, przemyśleń, refleksji, oraz stosuje metanarrację i wykorzystuje parateksty [...] (przykładowo *Listy do samej siebie* jako autorefleksyjna część powieści *Pozłacana rybka* czy *Pamiętnik Zosi* jako część powieści *Samotni.pl*).

Michułka, 2018, s. 23

Ponadto w książce razi brak odniesień do utworów Małgorzaty Musierowicz, co szczególnie widać w rozdziałach poświęconych rodzinie czy postaci ojca. Główni bohaterowie cyklu powieściowego wymienionej pisarki Borejkowie są najlepszym przykładem tradycyjnego modelu rodziny (choć dziś już odchodzącego do lamusa), w którym ojciec wykonuje pracę zarobkową, a matka dba o dzieci i ognisko domowe. Ciekawe byłoby także zestawienie książek Musierowicz z powieściami Kingi Dunin, bo ukazane są w nich wartości przeciwne do tych, które prezentuje autorka *Jeźycjady*. Zdaniem wielu czytelników forów internetowych najbardziej znany cykl powieściowy autorki *Opium w rosole* jest „przesłodzony” i nie oddaje należycie problemów młodych ludzi. Poznańska seria hołduje bowiem modelowi rodziny, w którym miłość, przyjaźń oraz szacunek dla drugiego człowieka stanowią najważniejsze dobra. Dodatkowo Musierowicz rozterki swych bohaterów rozwiązuje bez epatowania przemocą i brutalnością, seksem czy związkami kazirodczymi, a z wycuciem charakterystycznym dla tej autorki. Trudne emocje wykorzystuje z kolei Dunin w *Obciachu* i *Tabu*, książkach, które pozostawiają nastolatka z wieloma rozterkami, z poczuciem, że relacje międzyludzkie są skomplikowane, a w świecie nie ma poszanowania podstawowych wartości. Pisarka, podejmując tak trudne i kontrowersyjne wątki, z pewnością poszerza krąg adresatów o dorosłych czytelników.

Opracowanie Borowskiego mogłoby też być wzbogacone o analizę wydanej przez Naszą Księgarnię w 2018 roku bardzo dobrej humorystycznej powieści Konrada T. Lewandowskiego pt. *Szatan i spółka. Dalsze przygody szatana z siódmej klasy*. Książka jest oficjalną kontynuacją przygód zdolnego Adama Cisowskiego (bohatera książki Kornela Makuszyńskiego), którego prawnuk, będący też jego imiennikiem, dzięki swym harcerskim umiejętnościom oraz niewątpliwej bystrości umysłu, odziedziczonej po przodku, rozwiązuje intrygującą korporacyjną zagadkę, pomagając przy tym chorej na mukowiscydozę Basi Budzisz, koleżance swojej sympatii.

Mimo poczynionych uwag uznać trzeba, że zasadniczy trzon rozprawy Borowskiego jest cennym badaniem ważnych, często nagradzanych powieści kierowanych do młodzieży, a publikowanych w ostatnich dwudziestu latach. Wskazuje także kierunek cywilizacyjnych zmian, w które wpisuje się ta literatura. Autor opracowania gruntownie omawia pięć serii wydawniczych adresowanych do młodych odbiorców (Plus Minus 16, Seria w Kratkę, Seria Miętowa, Seria z Kropką, Nastoletnie Problemy) oraz szeroki zakres tematyczny wybranych tytułów, wyróżniając w nich następujące motywy: rodzina zrekonstruowana, rodzina składowa, rodzina dysfunkcyjna, eurosieroctwo, uzależnienia, samobójstwa, molestowanie seksualne, gwałt, seks, przemoc i agresja, choroba, śmierć, sekta religijna, choć można by jeszcze wyróżnić tematy trudne i tematy tabu (zob. Sochańska, Czechowska, red., 2012; Nadolna-Tłuczykont, 2017, s. 79–95), mimo iż obecnie również na tym polu widać wyraźne zacieranie się granic. Co więcej, Borowski zauważa, że w tego rodzaju książkach ukazano sporo problemów dysfunkcyjnego świata, które z jednej strony pomagają młodym ludziom utożsamiać się z bohaterami ulubionych powieści, realizując tym samym jedną z podstawowych funkcji tej literatury, z drugiej pokazują, że rozkład tradycyjnych wartości oraz relacji międzyludzkich jest nieodłącznym elementem dzisiejszej obyczajowości.

Najbardziej interesujący wydaje się rozdział o literackich modelach ojca (choć równie potrzebny byłby taki o matkach, widocznych przecież w powieściach polskich pisarek, na przykład Fox i Kosmowskiej), coraz liczniej reprezentowanych we współczesnych utworach. Taki wybór Borowskiego wynika zapewne z transformacji cywilizacyjnej, o której autor pisze, z laicyzacji życia społecznego i kulturalnego, ideologii epoki oraz zmian zachodzących w relacjach międzyludzkich jako czynnikach sprzyjających kryzysowi tradycyjnie rozumianego ojcostwa. Dlatego autor dochodzi do pesymistycznego wniosku, że na coraz częstsza nieobecność emocjonalną lub fizyczną ojca w domu mają wpływ przemiany zachodzące we współczesnych społeczeństwach, na które składa się rozpad więzi małżeńskich czy w ogóle relacji między ludźmi. Borowski zauważa także, że dla kształtu obecnej prozy istotne są oddziaływania kultur, w jakich ta powstaje, coraz bardziej dziś skomercjalizowanych, zhomogenizowanych, cechujących się konwergencją mediów. I choć aspekty te mogą mieć oczywiście wymiar pozytywny, niestety sprzyjają również rozpadowi rodzin, nie skłaniają bowiem do wysiłku na wielu płaszczyznach, w tym intelektualnego.

Negatywnym konsekwencjom wpływu współczesnej kultury na model rodziny może przeciwdziałać kontakt z wartościową literaturą, której wiele egzemplifikacji przywołuje się w omawianej pracy: *Kawa z kardamonem* Joanny Jagiełło ukaże młodym ludziom motyw rodzinnej tajemnicy, *Adam* Elżbiety Jodko-Kuli czy *Herbata z jaśminem* Agnieszki Gil zarysują model rodziny patologicznej, *16.10 do Bergamo* Piotra Rowickiego dobrze wyjaśni problem eurosieroctwa, a *Koniec gry* Anny Onichimowskiej albo *Przecież cię znam* Beaty Ostrowickiej – kwestię

homoseksualizmu. Może *5 sekund do IO* Małgorzaty Wardy, *Zła dziewczyna* lub *Świat do góry nogami* Ostrowickiej czy *Samotne wyspy i storczyk* Onichimowskiej przełamują w nastolatkach lęk przed śmiercią, a przy tym jasno zobrazują, czym jest ludzka seksualność. Niewątpliwie młodzieńczy ból ukoić mogą też książki Magdaleny Kozłowskiej (*Zupa jeża*) i Grzegorza Gortata (*Do pierwszej krwi*) wyjaśniające różne odsłony przemocy i agresji. Może powieści z motywem molestowania seksualnego i gwałtu Marty Fox (*Karolina XL zakochana*) oraz Ewy Nowak (*Barczo biała wrona*) skłonią młodych czytelników do refleksji. Z kolei *Za niebieskimi drzwiami* Marka Szczygielskiego i *Tetrus* Kazimierza Szymeczki oswoją młodzież z niepełnosprawnością.

Wymienione przykłady literatury dla młodzieży, a do znacznie większej ich liczby odwołał się w swej pracy Borowski, wskazują, że kierowana do tej grupy proza ostatniego dwudziestolecia jest najlepszym sposobem „kształtowania świadomości aksjologicznej” młodych czytelników, ponieważ „nie tylko prowokuje do refleksji nad ludzką egzystencją, ale i oswaja ze złożonością problemów natury etycznej, szczególnie widocznych w okresie dorastania” (Michułka, 2018, s. 33), stanowić może antidotum na problemy wieku młodzieńczego, wspierać młodych ludzi w drodze do dorosłości.

Z badań Dominika Borowskiego wynika, że coraz więcej w literaturze dla młodzieży pojawia się aspektów seksualności człowieka. Onanizm, gwałt, niechciana ciąża, inicjacja seksualna czy nieheteronormatywna tożsamość seksualna to wątki coraz częściej podejmowane przez współczesnych pisarzy. Analizowana literatura może więc należycie spełnić swą terapeutyczną rolę, przełamać nieco smutny (mimo wszystko!) obraz zagubionych chłopców, skrzywdzonych dziewcząt oraz złych mężczyzn (w tym niedobrych ojców), wyłaniający się z cennych analiz badacza. Dla równowagi warto sięgać również po „lżejszą” twórczość, na przykład wspomnianych Beręsewicza, Lewandowskiego albo popularnej niegdyś, a dzisiaj już dużo rzadziej czytanej autorki *Jeżycjady*.

Literatura

- Adamczykowa Z., 2001, *Literatura dla dzieci. Funkcje, kategorie, gatunki*, Wydawnictwo WSP TWP, Warszawa.
- Adamczykowa Z., 2008, *Literatura „czwarta” – w kręgu zagadnień teoretycznych*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, [T. 1], Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 13–46.
- Borowski D., 2022, *Między dzieciństwem a dorosłością. O polskich powieściach dla młodzieży w pierwszym dwudziestoleciu XXI wieku*, Podhalańska Państwowa Uczelnia Zawodowa w Nowym Targu, Nowy Targ.

- Cieślakowski J., 1976, *Literatura czwarta. O naturze i sposobach istnienia literatury dla dzieci*, „Literatura Ludowa”, nr 1, s. 3–14.
- Gwadera M., 2009, *Współczesny rynek książki dla dzieci i młodzieży*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, T. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 152–166.
- Heska-Kwaśniewicz K., red., 2008, *Literatura dla dzieci i młodzieży (po 1980 roku)*, [T. 1], Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Leszczyński G., 2010, *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji*, Wydawnictwo SBP, Warszawa.
- Michułka D., 2018, *Bez wyjścia? O zagubieniu aksjologicznym bohaterów dziecięcych i młodzieżowych... (na wybranych przykładach twórczości Ewy Przybylskiej, Barbary Kosmowskiej)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica”, vol. 6, s. 19–33, <https://doi.org/10.24917/23534583.6.2>.
- Nadolna-Tłuczykont M., 2017, *Tabu w literaturze dla młodego czytelnika*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży*, red. K. Tałuc, T. 5, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 79–95.
- Pytlos B., 2014, *Powieści dla dziewcząt w latach 1969–1980*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, K. Tałuc, T. 4, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 74–97.
- Sochańska B., Czechowska J., red., 2012, *Tabu w literaturze i sztuce dla dzieci*, Media Rodzina–Duński Instytut Kultury, Poznań–Warszawa.
- Wójcik-Dudek M., 2008, *Czytająca dziewczyna*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży (po roku 1980)*, red. K. Heska-Kwaśniewicz, [T. 1], Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 57–78.

Marta Nadolna – doktor nauk humanistycznych, adiunkt w Instytucie Literaturoznawstwa i Instytucie Nauk o Kulturze Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Zainteresowania badawcze: literatura dla dzieci i młodzieży, cenzura, biografistyka, instytucje kultury, komunikacja w Internecie, techniki zapamiętywania i efektywnego uczenia się.

e-mail: marta.nadolna@us.edu.pl